

AFSCHEIDSCONFERENTIE TIJMES EN FLEISCHHACKER

Pieter Tijmes en Louk Fleischhacker namen 1 juni j.l. afscheid van de Universiteit Twente. Zij hebben daar beiden ruim dertig jaar voor de vakgroep Systematische Wijsbegeerte gewerkt. Louk Fleischhacker kwam naar Enschede vlak voor de jaarwisseling van 1970, Pieter Tijmes net erna. Samen namen ze met een conferentie waar beiden spraken, afscheid. Thema van de middag was *moderniteit*, met name de steeds toenemende mogelijkheden van de mens om zijn eigen bestaan aan te passen en de behoefte aan bezinning dit te sturen.

Tijmes studeerde theologie in Utrecht en kwam naar Enschede als secretaris van het Studium Generale, dat hij vorm moest geven. Daarnaast verzorgde hij onderwijs voor de vakgroep Systematische Wijsbegeerte en deed onderzoek waarop hij in 1977 promoveerde met een proefschrift over het politieke denken van Max Weber. Met Roel Kaptein schreef hij in de jaren '80 *De ander als model en obstakel* over René Girard en redigeerde hij *Arbeid adelt niet*. In het afgelopen decennium richtte zijn onderzoek zich op de relatie tussen schaarste en technologie, waarover hij het laatste half jaar doceerde aan de Universiteit van Montana in de Verenigde Staten.

Fleischhacker studeerde wiskunde in Amsterdam waar hij werkte in het Mathematisch Centrum. Hij hield zich daar voornamelijk bezig met mathematische logica en kwam als logica-docent naar Enschede. In 1982 promoveerde hij op zijn onderzoek naar de filosofie van de wiskunde bij Hegel en Aristoteles. Gedurende zijn hele loopbaan ging zijn interesse uit naar de mogelijkheden en beperkingen van het wiskundig denken. Dit leidde in 1995 tot de publicatie van *Beyond structure*. Het wiskundig denken krijgt volgens Fleischhacker bijvoorbeeld geen vat op wat *leven is*; hij werkte dit uit in *On the notion of life* in het tijdschrift *Theory of Bioscience*.

Signalementen van de moderniteit

Tijmes belichtte in zijn afscheidsrede drie signalementen van de moderniteit. Aan de eerste twee: secularisatie en de neokanti-

aanse filosofie, ging hij snel voorbij. Het derde signalement, *begeerte zonder grenzen*, stond in zijn rede centraal. De moderniteit maakt alles ondergeschikt aan individuele ontplooiingswaarden van mensen. Dit staat in scherp contrast met premoderne samenlevingen, waar de onderlinge rivaliteit tussen mensen in de hand gehouden wordt door religie. Tekenend hiervoor is het laatste van de Tien Geboden uit het Oude Testament, dat verbiedt te begeren 'alles wat van uw naaste is'. Dit getuigt van een diep inzicht in het mimetisch karakter van de begeerte. Begeeren is altijd gericht is op wat anderen hebben. Dit heeft een positief aspect, want nabootsing is voorwaarde voor het doorgeven van taal en cultuur en daarom voor het voortbestaan van de mens. Het ging Tijmes echter vooral om het negatieve aspect, namelijk dat de mimetische begeerte en rivaliteit altijd in gewelddadige conflicten dreigen te ontaarden.

De moderniteit vat iedere begrenzing op als een uitdaging die (technisch) overwonnen kan worden. In de jaren '90 kwam Tijmes echter tot de conclusie dat de belofte dat techniek schaarste zou kunnen overwinnen ongegrond is. Techniek voedt de begeerte, omdat elke natuurlijke begrenzing omgevormd wordt tot een nieuwe uitdaging voor technische ontwikkelingen. Een fascinerend voorbeeld hiervan ziet hij in het concept van de cyborg.

Tot slot van zijn betoog ging Tijmes in op de vraag of het morele discours oriëntatie kan bieden en grenzen kan stellen. Zijn uitdagende stelling hierbij was dat men niet te veel moet verwachten van filosofen in, bijvoorbeeld, medisch-ethische commissies, omdat zij in zulke zaken slechts een mening hebben als ieder ander. Men kan niet op een rationele manier uitmaken of voorstanders of tegenstanders van euthanasie gelijk hebben. Discussies in zulke commissies betreffen altijd wat Tijmes met de neokantianen *idiomatische* waarden noemt. Men kan in rationele, *ethische* zin slechts zeggen dat willekeur moet worden uitgesloten en dat daarom alle mensen als vrije en gelijke personen moeten worden opgevat. Idiomatische waarden van mensen sluiten elkaar vaak uit en roepen daarom altijd strijd op. Het lijkt daardoor alsof ethiek en idiomatiek elkaar uitsluiten. Neokantianen benadrukken echter dat het respecteren van ethische waarden de ruimte schept voor ontplooiing van ieders eigen persoonlijkheid. En daarmee benadrukken zij dat de volgorde tussen ethiek en idiomatiek nooit omgekeerd moet worden.

In zijn co-referaat benadrukte Hans Achterhuis dat hij een minder negatieve waardering heeft van de antropologische conditie van de mimetische begeerte. Achterhuis wees erop dat hedendaagse interpretaties van Kant veel meer Kants derde kritiek, die

van het oordeelsvermogen, naar de voorgrond halen. Met Kant tegen Kant betoogde Achterhuis daarmee dat het onderscheid tussen ethiek en idiomatiek niet zo strikt is.

De zelfreflectie van de moderniteit

Volgens Fleischhacker onderscheidt de westerse wijsheid zich van de oosterse (en alle andere) door een bepaalde attitude, namelijk de neiging en het vermogen tot *abstraheren*. Deze attitude startte met de Griekse ontdekking dat wiskunde niet een empirische wetenschap, maar een pure denkwetenschap is. Fleischhacker verdedigde de hypothese, dat voor de *moderniteit* geldt dat de mens zichzelf opvat als deel van de zelfgepostuleerde ideële werkelijkheid. In de moderniteit beseffen mensen dat zij vanuit een mathematisch geconstrueerde ideële werkelijkheid de reële wereld (technisch) kunnen vormgeven. Als Bruno Latour zegt dat wij nooit modern zijn geweest, dan klopt dat volgens Fleischhacker, omdat de moderne attitude berust op een contrafactisch postulaat. Filosofische postulaten over de *menselijke autonomie*, of de mogelijkheid van *kennis* van de werkelijkheid zijn geen ontdekkingen, maar behelzen veeleer een project dat de moderne mens door hard werken tracht te verwerkelijken. De bewustwording van deze situatie noemt Fleischhacker de *zelfreflectie van de moderniteit*. In de hedendaagse informatie- en communicatietechnologie komt de moderne attitude het best tot uitdrukking, omdat hier het menselijk redeneren steeds verder in reële processen buiten ons wordt geïmplementeerd. De taak van de mens wordt steeds meer het bedenken en ontwerpen van processen die vervolgens automatisch verlopen. Het is daarom vanzelfsprekend dat communicatie steeds meer de plaats van arbeid inneemt. Mensen hoeven steeds vaker alleen nog richting aan te geven: arbeid verandert in vergaderen en e-mailen.

Een adequate *filosofische* uitdrukking van de nieuwe vorm van moderniteit ontbreekt echter volgens Fleischhacker. Postmoderne filosofie is er nog vooral op gericht de feilbaarheid van het moderne project tot uitdrukking te brengen. Het positieve moment dat ook uit deze feilbaarheid voort zou moeten vloeien, namelijk een *contemplatieve* en *voorzichtige* attitude, vindt nog te weinig uitdrukking.

Philip Brey constateerde in zijn co-referaat dat hij in vergelijking met Fleischhacker een meer empirische wijze van filosofie beoefent. In tegenstelling tot empirische filosofen loopt Fleischhacker weinig het gevaar zich te verliezen in de waan van de dag. Brey meende dat hij dit gevaar op de koop toe moest nemen en deed verslag

van zijn poging om Fleishhackers metafysische filosofie van de moderniteit op het internet aan de empirie te toetsen. Hij koos hierbij een humoristische insteek door zijn onderzoek te starten via een aantal homepages met adressen die direct op de lezing van Fleischhacker aansloten, zoals Hegel.com, en Nietzsche.com. Deze vermakelijke insteek leverde echter weldegelijk ook illustraties op van de door Fleischhacker uitgewerkte moderne attitude van de moderniteit. Via Hegel.com komt men terecht bij een Noorse producent van geluidsapparatuur. Men kan daar bij de filosofie van het bedrijf lezen dat er tot nu toe apparatuur was die of goed klinkt of er goed uitziet. Hegel belooft deze dichotomie te overstijgen. Via Nietzsche.com komt men bij een bedrijf, BLTC, dat zeer hoog opgeeft van de mogelijkheden om met behulp van *third millennium bio-science* de mens aan te passen. *Paradise engineering*, zoals men dit noemt, zal pijn en andere narigheid voorgoed de wereld uithelpen. Opvallend genoeg werd er door niemand op gewezen hoe duidelijk uit deze 'bedrijfsfilosofie' blijkt dat er weinig aandacht is voor kritische bezinning op de wenselijkheid van zulke grensverleggende technologie.

Bezinning in de moderniteit

Hoewel totaal verschillend gekarakteriseerd en uitgewerkt door Tijmes en Fleischhacker, lieten zij toch een bepaald beeld van de moderniteit verschijnen. In de moderniteit neemt de mens een andere houding aan tegenover zijn eigen mogelijkheden en beperkingen. Of het nu komt door het vermogen tot abstract denken, of door het verdwijnen van religie en traditie, Fleischhacker en Tijmes zijn het erover eens dat de moderne westerse mens op steeds agressievere wijze zijn eigen mogelijkheden verkent. Beiden constateren dat de moderniteit, de moderne mens en de filosofie moeite hebben zelf grenzen te bepalen nu religieus of traditioneel vastgelegde grenzen hun geloofwaardigheid hebben verloren. Beiden hopen dat er in de moderniteit meer plaats voor *bezinning* zal ontstaan, een geïnstitutionaliseerde plaats voor kritische bezinning op moderne ontwikkelingen in bijvoorbeeld techniek en wetenschap. Tijmes houdt wat dit betreft zijn hart vast, omdat hij in de moderniteit mensen steeds meer tot rivalen van elkaar ziet worden. Fleischhacker ziet het ontstaan van bezinning op de moderniteit eigenlijk als een logische stap, de voltooiing van het ontstaan van de zelfreflectie van de moderniteit.

Steven Dorrestijn

BOEKBESPREKING

De lezers van deze rubriek maken wij attent op een boek dat van belang is voor de filosofie van de techniek en dat in dit nummer van *FILOSOFIE* wordt besproken. Het betreft: *Making Technology Masculine, Men, Women, and Modern Machines in America, 1870-1945*, door Ruth Oldenziel. Amsterdam University Press, Amsterdam 1999.

STICHTING INFORMATIE FILOSOFIE

De Stichting Informatie Filosofie is een ideële stichting die de bevordering van informatie over de filosofie zich ten doel stelt. In opdracht van de stichting wordt het tweemaandelijkse tijdschrift *Filosofie* uitgegeven.

Stichting Informatie Filosofie
Akkerstraat 2, NL -
5528 CH Hoogeloon
Telefoon 31.(0)497.681714,
Postgiro 6293564

Bijdragen voor de F&T-rubrieken verzenden aan Ir.dr.s.H.W.H.Haaksma, M.van Hasseltlaan 25, 7316 DJ Apeldoorn. Tel. (31)055-5215273

Helpt de stichting financieel om haar werk mogelijk te maken